

З УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ

У програмах білоруського радіо, телебачення досить часто передаються відомі українські пісні — “Розпрягайте, хлопці, коні”, “І шумить, і гуде”, “Ой за гаєм, гаєм”, “В кінці греблі шумлять верби”, “Копав, копав криниченьку”, “Ой у полі нивка”, “Чого вода каламутна” та чимало інших. Вони звучать білоруською мовою і трактуються як білоруські народні. Таке саме бачимо і в різних збірниках білоруських народних пісень та в інших друкованих виданнях. У них багато пісень, які ми вважаємо своїми, українськими, але про таке їхнє походження там здебільшого й не згадується. Подібні речі викликають здивування, заперечення, а то й протест. Останнім часом ця проблема порушена й обговорюється на сторінках “Пам’яток України”¹. Однак, на моє переконання, поспішати з висновками не треба. Проблема надто складна, має свою глибоку історію і численні, пов’язані з нею, ще не з’ясовані питання, різні інтерпретаційні нашарування, методологічні й ідеологічні підходи. Тому передусім потребує уважного наукового вивчення, спокійного об’єктивного потрактування. Досі, за винятком окремих епізодичних спроб, такого дослідження вона не мала. Через це мушу обмежитися тут лише деякими увагами й судженнями, радше розважаннями над окремими аспектами цієї проблеми.

Штрихи до історичного профілю проблеми

Своїм багатством і милозвучністю пісні українського народу віддавна приваблюють навіть далеких чужинців, їх перекладають іншими мовами. Сьогодні маємо підставу вже говорити про широку, властиво, вітову географію їх поширення, а отже і популярності².

Тож немислимо, щоб близькі білоруси могли залишатися до них байдужими. Фольклорний взаємообмін між обома народами, особливо в пісенній сфері, природний і неминучий. Простежити його в

повному обсязі непросто, бо бере він початки десь у глибині віків, мабуть, давніше від племінних спільностей, з яких згодом сформувалися український і білоруський народи. Переконаємося в цьому, коли уважніше знайомимось з пам'ятками давніх верств усної словесності українців і білорусів, особливо обрядової поезії (колядок, щедрівок, веснянок, русальних, купальських, весільних пісень та ін.).

Ще на початку 30-х рр. XIX ст. український галицький лінгвіст, фольклорист і етнограф Йосиф Лозинський (1807-1889), даючи опис народного весілля з перемиського Надсяння — крайнього заходу української етнічної території, звертав увагу навіть на основі скупих ще тогочасних порівняльних даних на спільні моменти в обрядах і пісенному обрядовому репертуарі з “людом мінським”, себто білоруським³. Шкода, що пізніші вчені, маючи до диспозиції багато більший матеріал, менше вдаються до таких порівнянь.

Особливо інтенсивний фольклорний взаємообмін здавна відбувався в суміжній українсько-білоруській поліській зоні, де й до нашого часу найкраще збереглося багато реліктів традиційно-побутової народної старовини і де взаємні культурні впливи так переплелися, що відшукати їх першопочатки й властиві етнічні джерела надзвичайно важко, а то й неможливо.

Це стосується українсько-білоруських спільностей у давніх фольклорних верствах, *передусім обрядових*. Але *дещо інакше виглядає* ця справа в пізніших нашаруваннях усної народної словесності, які вже вбирали в себе і по-своєму відображали історичний процес формування обох етносів, реалій їхніх суспільно-політичного буття й етнокультурної специфіки. Тут виразніші вже етнодиференційні ознаки і чинники, зокрема мовні, що дають змогу вирізнити в традиційній культурі обох народів, у тому числі і в їхніх фольклорах, приаманні їм національні прикмети.

Названі вже тут та інші українські пісні, які подибуємо в білоруських збірниках та в сучасному білоруському пісенному репертуарі, — утворення пізнішої формації — козацького і козацького часів, а то й зовсім нової доби (“Цвіте терен, цвіте терен”, “Зеленеє жито, зелене”), в тому числі й деякі фольклоризовані твори українських поетів XIX – XX ст. (Т.Шевченка, С.Писаревського, Л.Глібова, М.Кропивницького та ін.).

Входили ці пісні новішої формації в білоруський фольклорний обіг, як слушно вважає Н.Гілевич, ще за часів спільного з Білоруссю перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Певне, що важливим чинником їхнього освоєння в білоруському середовищі була мовна близькість обох народів. Але ледве чи можна говорити про якусь особливу наближеність мови їхніх пісень за тих часів, бо, властиво, близьким, а то й спільним було тоді книжне, ділове мовлення українців і білорусів, а їхні народні мови різнилися між собою, либонь, не меншою мірою, ніж тепер.

Головну роль, мабуть, все-таки відіграли популярність козацької теми, образу козака, широкий відгомін козацьких воєн і безпосередня участь у них, а також перебування у запорізьких формуваннях багатьох білорусів. Недарма “козак”, “козаченько” — слова і образні номінативи так поширені й опоетизовані в білоруській пісенності, і не тільки в піснях, перейнятих з українського фольклору, а й у тих, що виникли на власному білоруському ґрунті. Разом з образом козака органічно ввійшло в географію білоруських пісень і слово Україна:

Ой, долам, долам

І далінаю,

Ой, ехаў казак

Українаю⁴

Каб я была зязюлькаю,

Каб я крыллі мела,

То я тую б Україну

Кругом абляцела⁵.

Українську пісню приносили в Білорусь чумаки під час своїх торговельних мандрівок з рибою і сіллю, її поширювали тут захожі з України кобзарі й лірники, бурлаки, переселенці, заробітчани тощо. Пізніше як чинники цього процесу додалися поживлені міграції населення, військова служба і новочасні засоби комунікації та інформації.

Уже серед ранніх записів білоруських пісень трапляються й пісні безсумнівно українського походження. Їх подибуємо, наприклад, у збірках польсько-білоруського поета і фольклориста, приятеля Адама Міцкевича з молодечих літ Яна Чечота (1796-1847), який у 20–30-х рр. минулого століття записував народні пісні над Німаном і Двиною, себто в місцевостях навіть досить віддалених

від українсько-білоруського суміжжя⁶. Розпізнаються вони як у досить вільних польських перекладах і переспівах Чечота ("Ой під вишнею, під черешнею" — "Hej pod wisnią, pod czeremchą siedział stary z żoną młodą, jak jagoda, jak jagoda", "Ой, Морозе-Морозенку" — "Ach Morozie, Morozienku, sławny ty kozaczce! Cała ciebie Ukraina, Morozienku, płacze"; "Ой не ходи, Грицю" — "Nie chodź, Grzegorzku, na wieczornice" та ін.)⁷, так і тим більше в текстах, поданих білоруською мовою ("Туман, туман па даліне, шырокі ліст на каліне", "Ляцеў воран панад морам і стаў галасіці", балада про Бондарівну, чумацькі пісні)⁸.

Цікаво, що вже на той час ці пісні настільки адаптувалися в білоруському пісенному репертуарі, що Чечот не вирізняв їх як іноетнічні. Виділив лише пісню "У сусіда хата біла", біля польського перекладу якої зазначив у заголовку: "Ukraińska"⁹.

Особливо активно відбувалася міжетнічна культурно-побутова взаємодія, зокрема і фольклорний обмін, на українсько-білоруському суміжжі, де були постійні контакти між українським і білоруським населенням і їхнє мовне зближення. (Впродовж усієї українсько-білоруської етнічної межі — це зона Полісся).

Фольклорні й етнографічні матеріали, що походять з цього терену, показують велику поширеність тут українського пісенного репертуару, і не тільки місцевого, а й загальноукраїнського. Судимо про це на основі даних відомих "Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край" (СПб., 1872-1878) за редакцією Павла Чубинського, які містять і фіксації з українсько-білоруського суміжжя; збірника білоруських і українських пісень, записаних на Гомельщині (у місцевостях, що межують з Чернігівщиною) білоруською фольклористкою і етнографом Зінаїдою Радченко¹⁰; матеріалів з цього ж регіону білоруської фольклористики, етнографа і письменниці Марії Косич¹¹, а також низки інших публікацій давнішого і новішого часу, що стосуються українського і білоруського Полісся. Багату відповідну інформацію мали ми можливість почерпнути і безпосередньо під час серії комплексних наукових поліських експедицій, проведених у 80-х рр. у зв'язку з працею (спільно з білоруськими вченими) над написанням колективної історико-етнографічної монографії про Полісся¹².

Отож фольклорні і загалом народознавчі матеріали різного часу дають нам підставу твердити, що Полісся — головна дорога, міст, яким з давнини здійснювався кольпортаж у Білорусь українських пісень; терен, де ці пісні проходили місцеву адаптацію, що включала і певний первинний ступінь білорусизації (заміни деяких слів білоруськими, вимови на білоруський лад тощо).

Ці матеріали дають можливість простежити, що в міру просування українських пісень на північ — у глибину білоруської етнічної території, вони дедалі більше мовно білорусизуються. Багато з них набуває, врешті, характеру добре обшліфованих, досконалих білоруських перекладів. У цьому процесі українські пісні, окремі їхні мотиви, образи зазнавали також більших чи менших змін, переспівувалися, перероблялися, парафразувалися, ставали основою для створення нових, уже власних білоруських варіантів. Одне слово, входили в широкий контекст функціонування фольклору і фольклоротворення на білоруському ґрунті.

Очевидно, що цей шлях і процес, про який мовиться, — не з одностороннім рухом. По ньому, напевно, чимало пройшло і в український фольклор з білоруського боку. Дещо про це вже сказано, але загалом дуже скупо, в окремих дослідницьких розвідках¹³. Ще мало дослідженням залишається таке, наприклад, цікаве явище, як широке побутування на українському і білоруському Поліссі багатьох однакових і однотипових народнобаладних пісень, що відомі також у різних місцевостях України та Білорусі чи характерні лише для цього регіону.

Полісся — не тільки унікальна зона слов'янського світу, резерват численних реліктів давньої слов'янської культури і джерело неоціненого матеріалу для реконструкції архаїчних культурних пам'яток, — як це найчастіше наголошується в наукових працях. Воно ще й надзвичайно цікавий і науково важливий регіон активних етнокультурних контактів, у даному разі особливо українсько-білоруських.

Винятково вагоме значення в цьому належить західній частині української і білоруської поліської зони, зокрема т.зв. Берестейсько-Пінському Поліссю.

Берестейська земля в міграційному русі української пісні

Зважаючи на історичні й етнокультурні реалії, очевидно, ніхто не може заперечити цього значення колишньої т. зв. Берестейської землі, що становить тепер південні райони Брестської області Білорусі й суміжну смугу північних районів Волинської і Рівненської областей України.

У минулому входив цей край до Київської Русі, належав до Пінського, Волинського, Галицько-Волинського князівств, згодом був захоплений Литвою (1320), увійшов до Берестейського воєводства Речі Посполитої (1569-1795). Після третього поділу Польщі (1795) був приєднаний до Росії, уже в XX столітті опинився під пануванням Польщі, у 1939 р. "визволений" і приєднаний до Білоруської РСР та частково до Української РСР.

Уже з цього схематичного переліку видно, якою непростою була історична доля цієї землі та її корінної людності, основну більшість якої за мовними, етнотериторіальними і етнокультурними ознаками здавен становили українці. Наполегливо "освоюючи" цей край, чужоземні поневолювачі проводили тут політику посиленої полонізації і русифікації місцевого населення.

І, все-таки, жителі Берестейщини стійко оберігали свої звичаї, обряди та інші реалії етногенетичної і етнокультурної традиції, донесли свою народну мову, яку дослідники другої половини XIX – початку XX ст., в тому числі й білоруські, польські та російські, відносять на основі об'єктивних ознак до західнополіської групи говірок української мови. Українські етновизначальні риси характерні й для традиційного фольклору місцевого населення цього краю, зокрема пісенної творчості.

Одним з перших видань його фольклору був збірник народних пісень з Пінщини, виданий 1851 р. польським літератором і фольклористом Ромуальдом Зенькевичем (1811-1868)¹⁴. Ця досить об'ємна книжка (423 с.) містить тексти пісень в оригіналі та паралельні польські переклади їх. І хоч надруковані латинкою тексти пісень здебільшого хибують на неточності, особливо щодо передачі фонетичних рис мови, однак вони переконливо засвідчують визначальний україномовний характер пісенного репертуару цієї місцевості, а

також тісну спорідненість усіх представлених жанрово-тематичних груп пісень (календарно- і родинно-обрядових, історичних, баладних, родинно-побутових, ліричних та ін.) з фольклорною традицією тих місцевостей України, що лежать далі на південь від Пінщини. У мові пісень наявні як вкраплення лише поодинокі лексичні та трохи частіші фонетичні білорусизми, особливо в записах з північної Пінщини. Ось, наприклад, зачин пісні „Ой не ходи, Грицю” в точній передачі нашими літерами з книжки Зенькевича:

*Ой не ході, Грицу,
Да на вечорніцу,
Бо на вечорніци
Усе чаровніци.
Котра дзєвчина
Чарнобривая,
То ж чаровніца справедливая¹⁶.*

Фольклористичну інформацію цього видання підтверджують, уточнюють і розвивають наступні публікації народознавчих матеріалів з різних місцевостей південної і південно-західної частини теперішньої Брестської області. Особливо істотне значення з цього погляду належить збірникам білоруських етнографів Дмитра Булгаковського (1845 – після 1916) “Пинчуки: Этнографический сборник: Песни, загадки, пословицы, обряды, приметы, предрассудки, поверья, суеверья и местный словарь” (СПб., 1890.— 192 с.) і Митрофана Довнара-Запольського (1867-1934) “Белорусское Полесье: Сборник этнографических материалов... Песни пинчуков” (К., 1895.— 206 с.).

Перший збірник складений з матеріалів, записаних у 70-х рр. під час священничої праці Д.Булгаковського на Пінщині. Збирач і упорядник, як видно з його висловлювань у передмові й коментарях, — особа вірогідданської російсько-імперської світоглядної орієнтації. З цієї позиції він трактує і предмет своєї праці, всіляко вистерігаючись етнічної ідентифікації представленого в ній матеріалу та його носіїв. Цих останніх, наприклад, характеризує так: “Пинчуки, они же й полещуки, обитатели Пинского уезда Минской губернии, входящей в состав Северо-Западного края, отличаются от всех других жителей этой окраины своими бытовыми особенностями, а еще более языком. Нынешний живой говор пинчуков и памятники словесного

творчества их старины свидетельствуют, что они далеко не в такой степени подпали влиянию чуждых элементов, как другие жители Минской губернии и вообще Северо-Западного края”¹⁶.

Яка, власне мова “пам’яток словесної творчості” пінчуків і який стосунок їхнього “живого говору” до навколишнього мовного ландшафту? Булгаковський, як і редактор його праці російський етнограф Федір Істомін¹⁷, намагається відійти од відповіді на ці питання, хоч на той час говорилося про це в науковій літературі вже досить виразно. Та й, фактично, увесь фольклорний матеріал збірника (257 пісень, 210 загадок з відгадками, 65 прислів’їв і приказок та ін.) сам собою давав на них недвозначні відповіді.

Головно під тиском аргументації самого матеріалу Булгаковський після різних змістових колоброджень і міркувань про глибоку “русскую старину” мови пінчуків мусив був таки визнати, що вона, ця мова, має “величайшее сходство с малорусским наречием”, а також “заключает в себе массу таких древнеславянских, церковнославянских и старорусских слов, каких не находим ни в малорусском наречии, ни тем более в белорусском...”¹⁸

Збірник М. Довнара-Запольського значною мірою доповнив попередні відомості про пісенний репертуар поліщуків Пінщини, зокрема текстами родинно-побутової лірики, козацьких, чумацьких, рекрутських та інших пісень. Записи ці зроблено під час спеціальної експедиції збирача 1890 р. переважно в селі Доброславиці на північ від Пінська та в суміжних місцевостях.

М.Довнар-Запольський розглядає пінчуків як окрему етнографічну групу й цікаво простежує північну межу їхнього говору з білоруською мовою. З цієї позиції він і фольклор їх штучно абстрагує від однорідного етнічного суміжжя, поділяє його на твори місцевого походження та українські і білоруські привнесення. “Репертуар пінчуков,— зазначає упорядник,— обилует песнями явно малорусскими или белорусскими; помещать все такие заимствованные песни было бы неудобно, но и выбросить их совсем невозможно: в этнографическом отношении интересен песенный репертуар данной местности, особенно если население ее представляет отдельный этнографический тип... Наконец интересно, как население претворяет чуждые песни и вводит их в свой обиход”¹⁹.

Практично ж перевести зазначений поділ було б важко, бо місцеві фольклорні утворення тісно переплелися з реаліями народнописенної традиції інших суміжних з Пінщиною місцевостей. Та й пісні з інших дальших місцевостей України — не чужі привнесення, а, як це переконливо показує матеріал збірника, — твори єдиного етнічного фольклорного простору і єдиної у своїй основі народної мови. Зрештою, це визнає і сам Довнар-Запольський. Характеризуючи фонетичні, морфологічні й лексичні особливості говірки пінчуків, він доходить висновку, що народна мова жителів цього краю належить до групи говірок, яку можна назвати поліською, і що її, себто цієї групи, “малорусская основа не подлежит сомнению, но она имеет и свои особенности и обилует в большей или меньшей мере белоруссизмами”²⁰.

З висновком про “українську основу” говірки пінчуків погодився рецензент книги Довнара-Запольського, дослідник білоруського фольклору й згодом професор Карлового університету в Празі Євгеній Ляцький (1868-1942)²¹. Наукову важливість цього положення і значущість збірника для вивчення фольклору, етнографії та мови історичної Берестейщини наголошували у своїх рецензіях українські вчені Агатангел Кримський (1871-1942) і Володимир Гнатюк (1871-1926)²², хоча водночас вказали й на чимало неточностей у транскрибуванні піснених текстів та помилок у філологічних судженнях автора.

Збірники Д.Булгаковського й М.Довнар-Запольського примітні ще й тим, що вони відбивають уже й певний вплив суперечливих та ненаукових підходів до трактування питань етнокультурної специфіки цього ареалу. Навіть Є.Ляцький звернув увагу на невідповідність заголовка збірника “Белорусское Полесье” загальному змісту його матеріалу та даним філологічного дослідження і висновків М.Довнар-Запольського. А.Кримський назвав цей заголовок “дивовижним”, “неправдивим”, оскільки зміст книжки, як зазначив, дає підставу назвати її “Малорусское Полесье”²³.

Для А.Кримського, який у згаданій рецензії та в подальшій дискусії приділив особливу увагу філологічному аспекту збірника Довнара-Запольського, представлені в цьому виданні пісні були однозначно українськими²⁴. Так трактував їх і В.Гнатюк, оптимістично вважаючи навіть, що збірник сам собою розвіює всякі сумніви щодо

етнічної належності пінчуків і усуває підставу для можливих суперечок на цю тему: “З появою поважної книжки д[обродія] Довнара-Запольського дальший спір над тим, чи пінчуків зачислити до русинів-українців, чи до білорусинів — був би безпотрібний”²⁵.

Згадуючи про “спір”, В.Гнатюк вказав на збірник “Белорусские песни”, що його видав 1871 р. в Москві російський професор-славист Петро Безсонов (1828-1898). У цьому виданні передруковано 18 пісень зі збірника Р.Зенькевича у ще більш попсованій від їхньої першої подачі транскрипції і беззастережно зараховано до білоруських. Звернувши також увагу В. Гнатюк на неточне визначення південно-західної межі білоруської мови в ранній розвідці визначного білоруського вченого Юхима Карського (1860-1931) “Обзор звуков и форм белорусской речи” (Москва, 1885). Згодом Ю.Карський у своїй Фундаментальній праці “Белорусы” і поданій у ній „Етнографической карте белорусского племени” на основі докладніших студій лінгвістичного, етнографічного й фольклорного матеріалу проведе цю межу значно далі на північ, так що теперішня південно-західна частина Брестської області буде залічена до території України²⁶.

Простеження дальшого перебігу досліджень цієї проблеми й дискусій навколо неї — предмет спеціального розгляду. Зазначу тільки, що і в період особливо тяжких випробувань для цього краю в умовах польського панування у міжвоєнне двадцятиріччя з посиленою полонізацією окраїн (“kresów”) та вже під радянською “зорею”, коли, фактично, продовжилася тут колишня, але ще заповзятливіша імперська політика “обрусения” — асиміляції місцевої людності, — провадилися і сумлінні, об’єктивні дослідження.

Наприклад, у 1932 р. на Поліссі — на схід від Пінська в Лунінецькому повіті (в поріччі Лані й Горині) — здійснили спільну експедицію два визначні вчені-народознавці — український академік Філарет Колесса (1871-1947) і відомий польський професор-славист Казімір Мошинський (1887-1959). Внаслідок був ряд їхніх праць, зокрема збірник музичних і пісенно-словесних фольклорних матеріалів, що зміг побачити світ щойно тепер²⁷.

На основі безпосередніх польових спостережень, аналізу фольклорних музичних і словесних записів учені одностайно визнали, що досліджена місцевість належить до перехідної зони між українською

і білоруською етнічними територіями. Порівняння зібраних тут мелодій з відповідними українськими і білоруськими дало підставу Ф. Колессі ствердити “рішучу перевагу українських елементів у музиці поліщуків”²⁸. Цей висновок дістав підтвердження і в дослідженнях народної музики Полісся сучасного білоруського етномузиколога Зинаїди Можейко. У вступній статті до двотомного збірника “Песни белорусского Полесья” вона констатує: “Пісенна культура південно-західного Полісся (Малоритський район) ідентична, по суті, культурі України”²⁹.

Очевидно, що чимало конструктивних моментів стосовно вивчення пісенного фольклору українсько-білоруського суміжжя та поширення української пісні в Білорусі міститься і в інших фольклорних збірниках та дослідницьких опрацюваннях, що з’явилися у ХХ столітті. Зупинимось на книжці, якій належить, як здається, особлива роль.

“Беларускі фальклор у сучасних записях. Брэсцкая вобласць”

Ця книжка вийшла 1973 р. у видавництві Білоруського державного університету в Мінську й складена здебільшого із записів пісень, а також казок, загадок, приказок, прислів’їв викладачів та студентів цього університету в другій половині 60-х років.

Переважна більшість матеріалу, як видно з його паспортизації, походить з південних районів Брестської області (Малоритського, Дрогичинського, Іванівського, Пінського, Столинського, Брестського), себто з території, що географічно, мовно, етнографічно безпосередньо прилягає до українського Західного Полісся і становить з ним, фактично, єдиний етнокультурний ареал. Але про цей дуже істотний предметний аспект матеріалу збірника нічого не говориться ні в передмові наукового редактора, ні в слові “Від упорядника” В.Захарової та її статті “Народні скарби”, ні в інших статтях (разом це — понад 100 сторінок), ні в кінцевих примітках до фольклорних текстів.

Тільки в нарисі І.Луцицької про село Лище на північ від Пінська і його фольклорний репертуар та виконавців згадується про “місцевий діалект” (без будь-якого пояснення, що ж це, власне, за діалект і якої мови) та вказується, що тут “трапляються випадки “усиновлення”

української пісні, яка, щоправда, лексично і орфоепічно трохи при-
подібнена до місцевої говірки³⁰. Зауважимо: саме поняття "усинов-
лення" мало б означати, що для української пісні село, про яке мо-
виться в нарисі, було нерідним середовищем.

Дивно, але вже те, що сказано про Брестсько-Пінське Полісся,
його говірки й фольклор, етнографію в науковій літературі і що ми
дуже стисло вже виклали попередньо, просто зобов'язувало авторів
збірника зупинитися на питанні етнокультурної специфіки цього
краю. Вони ж, фактично, відбули його мовчанкою, просто пересту-
пили через нього і однозначно, безцеремонно зарахували цю час-
тину Полісся з її народною мовою, фольклором та іншими складни-
ками традиційної народної культури до білоруського етнокультурного
ландшафту.

Відповідно підпорядкований цій тенденції і сам принцип подачі
фольклорних текстів у збірнику. Підготовка їх до друку під керів-
ництвом В.Захарової на засадах, сформульованих у слові "Від упо-
рядника": "Всі тексти подаються відповідно до сучасних принципів
правопису білоруської мови, фонетичні й морфологічні особливості
народного вислову зберігаються тільки в тому разі, якщо цього
потребує форма (рима, ритм та інше)"³¹.

Уже цією вихідною настановою санкціонувалася неприпустима в
теорії і практиці наукової текстології мовна уніфікація фольклорно-
го матеріалу, тобто коли стираються його діалектні особливості і він,
фактично, перекладається літературною мовою. А стосовно фоль-
клору брестсько-пінського ареалу автори збірника пішли ще далі —
переклали його по-білоруському з мови, "малорусская основа" якої
"не подлежит сомнению". Себто здійснили "операцію", яка, здаєть-
ся, не має прецеденту не тільки в наукових, а й в більш-менш сер-
йозних популярних виданнях, — тихо, без будь-яких мотивацій, по-
яснень перевели в іншу мовну систему цілий масив іноетнічної (або
ж подеколи мішано-перехідної міжетнічної) фольклорної традиції.

А далі — вже справа техніки. Пісні — і місцеві поліські, і широко-
відомі загальноукраїнські, які ще порівняно недавно записували в цих
місцях Д.Булгаковський, М.Довнар-Запольський, К.Мошинський,
Ф.Колесса та інші збирачі в українському за своєю основою мовно-
му виразі, зазвучали по-білоруському. Ось, наприклад, рядки відомої

в Україні рекрутської пісні, записаної Д.Булгаковським на Пінщині в 70-х рр. XIX століття:

*Щука-риба в морі гуляє на волі,
А у вдови один син, да й не дав Бог долі.
Продай, матко, коня, коня вороного,
Ой ужени мене, матко, сина молодого*³².

А ось відповідні рядки з варіанту цієї пісні, записаної в тій самій місцевості через сто років, вміщеної в характеризованому збірнику:

*Шчука-рыба ў моры гуляе на волі,
Парадзіла маці сына ды не даў Бог долі.
— Прадай, мая маці міла, каня варанога,
І ажані мяне, маці, хлопца маладога*³³.

Таким способом подано багато відомих нам із записів в українському Поліссі та в інших місцевостях України веснянок, купальських, жниварських, весільних обрядових, соціально- і родинно-побутових пісень, пісень про кохання. Зі статусом білоруських народних беззастережно надруковано твори, що належать до української пісенної класики, до того ж, без хоча б згадки про поширеність їх в Україні, публікації в українських виданнях тощо: "Ляціць галка чераз балку, лятаючы крача", "Ужо трэці вечар, як дзяўчыну бачыў", "Каля млына яварына, расцвіла каліна", "Цячэ вада каламутна, чаго, міла, така смутна?", "Я ў сераду радзілася, гора ж мае, гора", "Ой, пайду я лугам, лугам, там мой мілы арэ плугам", "Дзеўка ў сенях стаяла, на казака маргала" та інші. Сюди ж потрапили й популярні українські авторські пісні "Стоїть гора високая" Л.Глібова ("Стаїць гара высокая") та "Ой, вербиченько, біле личенько" Л.Забашти (музика І.Шамо) ("Ой, вярбічанька, белає лічанька").

Проте упорядники збірника не були тут новаторами, бо й до них у різних виданнях українські пісні в білоруських перекладах і переробках подавалися без будь-яких коментарів про їхнє українське походження. Тут лише вражає густота такого матеріалу і "текстологія" — безоглядна мовна білорусизація фольклорних творів з південної зони Брестської області.

А, може, ці записи відображають теперішню справжню мовну ситуацію у фольклорі цієї зони й аж такий "прогрес" білорусизації тут за останні кілька десятиліть? Таж ні! Коли візьмемо, наприклад, пісні з цього краю у згадуваному збірнику З.Можейко (записані в той са-

мий час, що й матеріали збірника В.Захарової), то бачимо, що їхні традиційні мовні риси збереглися тут добре і мало в чому змінилися порівняно з тим, якими вони були перед ста літами. Це переконливо засвідчують також записи в Західному Поліссі в 70-х р. московського фольклориста Ю.Смирнова, що ввійшли до циклу його публікацій "Епіка Полесья"³⁴, фольклорні матеріали в розвідках уродженця цього краю діалектолога Ф.Климчука³⁵ та інші дані досліджень 70–80-х років.

У цьому ми мали нагоду безпосередньо переконатися в ході польових обстежень у деяких місцевостях південної зони Брестської області під час згаданих поліських експедицій у першій половині 80-х років. Попри все те, що тут робилося для винародовлення місцевих поліщуків-українців, у селянському середовищі, особливо старших поколінь, збереглися в пам'яті і живій традиції давні народні звичаї, обряди, вірування, звучить у натуральному вигляді народна пісня, побутує в родинному колі своя поліська говірка — та сама, в якій ще вчені XIX століття (в тому числі, ще раз наголошую, і білоруські, такі як Ю.Карський) бачили безсумнівну українську основу.

Чому спиняємося на цьому збірнику? Сталося так, що у свій час наукова фольклористика не приділила йому належної уваги і зовсім не відреагувала на нього українська фольклористична братія. Мабуть, головню тому, щоб не зашкодити "союзу непорушному" і "братній дружбі" радянських народів. Лише з боку лінгвістів пролунали застереження щодо мовного аспекту текстології збірника. Згадавши його в статті "О задачах этнолингвистического изучения Полесья", відомі російські вчені М. і С.Толсті зазначили: "К сожалению, в этом издании тексты окающих говоров переведены на литературную окающую белорусскую орфографию. В них привнесено также отсутствующее в этих говорах цеканье и дзеканье и сделан ряд других редакционных поправок, что резко снижает научную ценность издания и выглядит по меньшей мере анахронизмом. Этой же устаревшей эдиционной техникой, напоминающей некоторые донаучные издания прошлого века, пользуются и издатели в целом очень ценной и богатой материалом многотомной академической серии "Беларуская народная творчасць"³⁶.

Та не тільки в цьому гріх збірника. У фольклористиці він наче

зібрав і узагальнив у собі все те непродуктивне й деструктивне, що було в досюгочасному потрактуванні та підходах до проблеми присутності українських пісень у білоруській народнопісенній традиції. Саме тут чи не найбільш відверто показано цілковиту негачію цієї присутності, продемонстровано тенденційне зімкнення наукових зусиль з офіційними заходами політичних властей, спрямованими на асиміляцію українського населення Берестейщини.

У зв'язку з цим негативний вплив мусив мати і сам факт потурання й "тихої" дозволеності методології цього збірника. В непоодиноких наступних виданнях білоруських пісень бачимо не тільки переймання певних елементів його едиційного досвіду, а й передруки з нього фактично сфальшованих текстів.

Очевидно, спричинилася така практика і до ще більшого, ніж досі, утвердження фігури умовчання походження з українського фольклору тих чи інших пісень у білоруському пісенному репертуарі. Чиниться це як способом підгортання таких пісень під шапку білоруських народних, так і під егідою абстрагованого виокремлення поліського регіоналізму. Мовиться, скажімо, про поліські говори, пісні, перекази та інші явища народної традиційної культури поліщуків, аналізуються, зіставляються вони у широкому міксслов'янському і позаслов'янському контекстах, але при цьому залишається поза увагою співвідношення, генетичний зв'язок їх з відповідними реаліями культур етносів, до яких належать поліщуки, — українського і білоруського.

На жаль, речі, про які тут згадуємо, не обминули і серйозної науки, праць поважних авторів, у тому числі і такого найсоліднішого на сьогодні видання білоруського фольклору, як багатотомна академічна серія "Беларуская народная творчасць". До наведеного слушного докору М. і С. Толстих на його адресу не можна не згадати дивну, некритичну позицію упорядників деяких томів серії щодо текстів українського походження чи споріднених з українським фольклором. Але це — окреме питання.

Закінчуючи цю частину статті й продовжуючи думку про "особливу роль" збірника фольклору з Брестської області, мусимо визнати, що ця роль була дезінформуючою і загалом некорисною для наукової розробки й осмислення проблеми білорусько-українських фольклорних взаємин.

Що далі? Деякі питання методики

Далі треба б спільними зусиллями вчених, передусім білоруських і українських, поступово й методично розбирати завали, що виникли у цій сфері знань, мисленнєвих стереотипів і уявлень. Це, без сумніву, велике благо, що наші народи по-білоруському і по-українському співають ті самі пісні, і що ці пісні — не одиничні, спорадичні явища, а цілий культурний масив. Визначний білоруський письменник і вчений Максим Богданович (1891-1917) не перебільшив, мабуть, коли свого часу зауважив, що в українців і білорусів приблизно половина пісень спільних³⁷.

Зрозуміла річ, що ці спільності не можуть бути і не можуть трактуватися як якісь конвергентні явища — такі, що виникли в білорусів і українців незалежно одне від одного, або лише як речі однотипні, типологічного характеру (хоч є й такі). Вони генетично пов'язані, себто мають свій певний етнічний родовід, свої витоки з певного національно-культурного ґрунту з подальшим переходом в іноетнічне середовище і адаптацію в ньому. Це стосується не тільки спільностей, задекларованих текстовою і мелодичною ідентичністю чи іншими ознаками, а й численних переспівів, парафраз, переробок, спільностей поетичної мови тощо.

Предмет надзвичайно багатий, цікавий і складний. Маємо тут, фактично, унікальне явище міжетнічної дифузії і спільностей у народнопісенній традиції такого масштабу й складу. Тим більше тому не можемо легковажити справою його вивчення, не можемо дозволити його профанування поверховими, дилетантськими довільностями і деформаціями різних позанаукових підходів. Цілком згоден у цьому із судженнями Н.Гілевича про потребу серйозних досліджень та активнішого об'єктивного інформування широких кіл української і білоруської громадськості "про витоки своєї національної культури, про взаємовпливи і взаємозбагачення, в тому числі і в царині народнопісенної творчості. Треба, щоб і там, і там люди знали, що ось ці, наприклад, пісні широко побутують і вважаються своїми і в Україні, і в Білорусі, хоча народилися вони, все ж в Україні, а ось ці народилися в Білорусі, а ще оці — на межі двох етносів. А ще, напевно, є і такі, що і сам Бог уже не знайде їхніх родових коренів, їхнього початку"³⁸.

Думка слушна. І таке виявлення національного походження тих чи інших пісень (там, де щодо цього є якісь сумніви) — завдання, здебільшого, можливе і посильне. Сучасна фольклористика має для цього достатній досвід і методологічний інструментарій. Студії над народними піснями з їх фаховим текстологічним аналізом, урахуванням різних варіантів, версій, редакцій, даних про географію і хронологію записів їх, поширеність на різних теренах, уважним вивченням мовно-діалектних рис та інших дотичних відомостей ведуть до цілком вірогідного окреслення біографії пісні й до висновків про її етнічне походження, поширення та освоєння в іноетнічному середовищі тощо.

Було б лише бажання. А ще — воля визволитися з-під влади всіляких кон'юнктурних стереотипів і тенденційних підходів, окрім єдиної правомірної тенденції — сказати, показати правду. Бо, власне, чому коли в білоруському фольклорному збірнику, співанику друкується українська пісня, коли вона звучить з білоруської естради, передається в ефір, — чому мають замовчуватися ті потрібні для науки й корисні для загалу елементи інформації, про які йдеться в зацитованих словах Н.Гілевича?!

Чи, може, така інформація могла б бути якоюсь мірою ущербною для престижу білоруської народної пісні, неістотною і зайвою для її досліджень? Чи ще щось інше?

Ставлю перед собою ці питання і не знаходжу логічної відповіді на них. Бо ж відкритість білоруського пісенного фольклору — одного з найбагатших — і до української пісні свідчить скоріше на його користь, а не навпаки. Та й відомості про це в дослідницьких розвідках лише збагачують їхню науково-пізнавальну сутність. Коли, скажімо, упорядник збірника, в якому подаються білоруською мовою "Віють вітри, віють буйні", "Сонце низенько, вечір близенько", "Полюбила Петруся", "У сусіда хата біла", "Дід рудий, баба руда", зазначить у передмові чи в примітках, що ці пісні ввійшли уже в первісток нової української драматургії — "Наталку Полтавку" (1819) І.Котляревського, що вони друкувалися уже в першому збірнику українських пісень М.Максимовича (1827) і належать до української народнопісенної класики, то для широкого читача чи слухача такі відомості розширюють перспективу погляду, а для наукових чи науково-популярних видань — просто доконечні.

Відповідні коментарі неодмінно потрібні при подачі, характеристиках козацьких, чумацьких, бурлацьких пісень. Як не пояснити, що друкований запис пісні “Ізойшла зара вэчаровая, над Пецаевом (sic!) стала” із села Поріччя Пінського району³⁹ — варіант старовинного українського канта на пошану почаївської чудотворної ікони Божої Матері “Ой зійшла зоря вечорова та над Почаєвом стала”, в основі якої лежить дійсний факт облоги почаївського монастиря турками в липні 1675 року. Або пісню “За Сибіром да сонца усходзіць”⁴⁰ — про легендарного українського повстанця, борця проти кріпосницького гніту на Поділлі в 20-30-х рр. XIX ст. Устима Кармелюка. До речі, в дослідницькій літературі є цікаві й для білоруського загалу відомості про цю пісню, в тому числі й досить обгрунтована версія, що її автором був поляк, католицький священник Ян Комарницький (1784-1840), який жив в Україні.

Брак такої найелементарнішої інформації про походження, поширення пісень вражає і дивує, коли читаєш недавно видану книжку А.Гурського “Тайны народнай песні” (Мінськ, 1994). У невеликих нарисах автор одну за одною розглядає найпопулярніші й найпоширеніші пісні любовної лірики в народному репертуарі Білорусі, характеризує їхній зміст, поетику. Чимало серед цих пісень є, безсумнівно, українського походження чи споріднених з ними варіантів, створених на білоруському ґрунті. Не припускаю, що автор цього не бачить, не знає. Але чому про це й словом не згадує? — Бог його знає. А книжка ж адресована, як зазначено в анотації, викладачам і студентам філологічних і музично-педагогічних спеціальностей, учителям і всім, хто цікавиться усною народною творчістю.

Значна частина освоєних на білоруському ґрунті українських пісень — це переклади. Зроблені в самому народному середовищі, вони здебільшого відзначаються відшліфованістю й точністю. Та хоч би який був досконалий переклад народної пісні, він такою ж мірою, як і переклад літературного твору, не може зайняти якогось виключного становища щодо оригіналу. Принаймні з морально-етичного погляду лишається в силі право колективного автора — народу, який вилонив із себе пісню. Саме так — як переклади повинні кваліфікуватися такі пісні, коли публікуються в різних друках (у тому числі й популярних), передаються в ефір тощо. Від цього не може звільнити те, що в

простонародному середовищі часом навіть не припускають, що ці пісні українського походження, — вони так натурально звучать по-білоруському, наче народилися в білоруській мовній стихії, а білоруське побутування їх задокументоване в автентичних фольклористичних записах тощо⁴¹.

Крім перекладів, треба вирізняти переспіви, переробки й різні творчі трансформації окремих сюжетів та мотивів українських пісень, що виникли на білоруському фольклорному ґрунті. Деякі з них уже мають тут навіть цілі варіантні гнізда. Саме до цієї категорії творів можна прикласти, вважаю, і поняття “білорусизованих”, оскільки воно означає не тільки мовний переклад, а й внесення у фактуру твору певних власне білоруських змістових чи формальних елементів.

Скажімо, зачин білоруської пісні:

*Ой у полі каліна
Ды з ветрам гаварыла:
— Павей, павей, ціхы ветрык,
Каб я тут не тужыла —*

— прозора парафраза українського народнопісенного:

*Ой у полі могила
З вітром говорила:
— Повій, вітре, буйнесенький,
Щоб я не чорніла!*

Таких моментів дуже багато.

Вкрай важливо, щоб у записах, публікаціях фольклорних текстів і в дослідженнях їх було в міру можливості збережено та показано і сам процес входження українських пісень у білоруський народно-пісенний репертуар. При цьому, зрозуміла річ, виключені будь-які виправлення, ретушування змісту, мови текстів, олітературення їх і, тим більше, маніпуляції такого неблаговидного ґатунку, про які йшлося.

Істотним з методологічного погляду є реалістичне дослідницьке відображення стану українсько-білоруських народнопісенних взаємин у поліській етноконтактній зоні, зокрема щоб цей регіон не відривався штучно від його етнокультурного українського і білоруського довкілля. К.Мошинський, без сумніву, мав рацію, коли наголошував, що Полісся не є якимось закритим у собі окремим світом, а, навпаки, народна культура населення цього краю виявляє всебічні зв'язки⁴².

У процесі дослідження не можна також розривати певні локальні ареали, які, хоч і розмежовані адміністративними чи навіть державними кордонами, все ж становлять з етнографічного погляду безсумнівну цілість. Один приклад: уже в збірці Р.Зенькевича зафіксовані обрядові пісні, пов'язані зі збереженням на Пінщині старовинним звичаєм наряджання "Куста" на Зелені свята й ритуального обходу з ним дворів. Цей факт підтвердили й конкретизували наступні публікації, включно до нашого часу. Але деякі автори, ґрунтуючись на, записах із Пінського й Столинського районів, поспішили з висновком, що "тільки в білоруському фольклорі є кустові пісні"⁴³, хоч на той час були вже опубліковані опис звичаю й цілком аналогічні пісні з села Сварицевичі суміжного з Пінським Дубровицького району Рівненської області⁴⁴. Згодом працівники відділу фольклору та етнографії Рівненського обласного науково-методичного центру народної творчості зібрали ще додатковий етнографічний і пісенний "кустовий" матеріал у цій місцевості, що визначає її, цю місцевість, як спільний єдиний разом із суміжною Пінщиною ареал збереженості цього архайчного обряду та його пісенного репертуару⁴⁵.

І ще одне. Вчений, тим більше гуманітарій, не може, не повинен бездумно чи з певних прагматичних спонук підпрягатися до воза політиків, зокрема тих їхніх потягнень, ідей і дій, що суперечать правді, справедливості, спрямовані проти прав і гідності людини. І саме часто вживане поняття "національні інтереси" він понинен розуміти глибше, диференційованіше, далекоглядніше, ніж такі політики. З історичного минулого та й з недавньої бувальщини знаємо безліч прикладів, як те, що сьогодні декларувалося в інтересах народу, нації, завтра оберталось злом, бідой, ганьбою нації. Знаємо і негожу роль такої "науки", що ставала на службу несправедливій, антигуманній політиці.

Не буду приховувати, ми з болем і прикрістю спостерігаємо, як певна частина білоруських учених, нехтуючи об'єктивним станом речей і видаючи бажане за дійсне, профорсовує у філології трактування народних говірок берестейсько-пінського ареалу за складові говорів білоруської мови; як безоглядно до білоруського фольклору зараховують уснопоетичну традицію корінної людності цього краю; як запопадливо окремі мужі науки теоретично обґрунтовують потре-

бу й неминучість злиття цієї людності “з білоруським етносом, з білоруською національною і державною єдністю”, пропонують свої обрешки, прогнози й заходи для “успішної” реалізації цієї перспективи.

А коли добре подумати, то навіть якщо це станеться, то що, властиво, дасть білоруському народові нівеляція етнічної ідентичності, втрата народної мови й традиційної культури частини громадян Білорусі — не зайд, прихідців звідкись, не іммігрантів, а таки корінних жителів на прабатьківській землі? Що це може додати до добра і процвітання білоруської нації, до її гідності й честі?!

У цих замітках, не претендуючи та й не маючи змоги охопити весь матеріал і комплекс питань проблеми, я звернув увагу лише на деякі моменти її історичної ретроспективи й предметної суті. Сподіваюся, що вони допоможуть читачам виразніше уявити собі культурно-історичний контекст поширення й побутування українських пісень у білоруському середовищі та сприйняття їх тут не як позичених, освоєних, а як своїх, рідних. Звідси великою мірою, гадаю, а не від злої волі, — і традиція невідання, невказування їхнього властивого походження і авторства іншого народу. Та діє, на жаль, і чинник інерції певних тенденцій та негожих намірів якраз у середовищі тих, які повинні б прояснити справу й нести правдиві відомості громадянству.

Від того, якщо сказати правду, з якого поля походить та чи інша поширена пісня, ніхто нічого не втратить — ні сама пісня, ні люди, що її співають і люблять. Адже, наприклад, популярні українські народні пісні “Там, де Ятрань круто в’ється” і славнозвісна “Гандзя” ніскільки не потерпіли через те, що ми називаємо їхніх первісних творців — польських поетів-романтиків Антона Шашкевича і Діонісія Бонковського, які жили в Україні й писали українською мовою.

Пісня — мова серця, мова душі, великий Божий дар натхненної людської духовності. Вона здатна очищати, згуртовувати людей, єднати й народи. Тому не гоже, не можна затьмарювати, оскверняти це велике і світле таїнство зближення і єднання сердець лукавством, неправдою і, тим більше, лихими намірами. І стараймося не забувати, не уникати і не боятися говорити правду. Говорити голосно і щиро.

¹ Тетерук А. Піснекрадство // Пам'ятки України.—1994.— №1-2.— С. 98-99; О.Р. Перелицювання пісні — перелицювання народу // Там само.— С. 99; Довкола "Піснекрадства" // Там само.— 1997.— Ч. 3.— С. 114-121; Гілевич Н. Некалькі зауваг да пытання аб беларусізацыі ўкраінскіх народных песень на Беларусі // Там само.— С. 118-120; Рубалко О. Та все ж такі, у чім біда // Там само.— С. 120-121.

² Нудьга Г. Українська пісня в світі.— К., 1989.

³ Ruskoje wesile opysanoje czerez J.Lozińskoho.— W Peremyszly, 1835. Див. сучасний передрук цієї книжки: Лозинський Й. Українське весілля.— К., 1992.

⁴ Песні пра каханне.— Мінск, 1978.— С. 177.

⁵ Там само.— С. 57.

⁶ Piosnki wieśniacze z nad Niemna.— Wilno, 1837; Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny.— Wilno, 1839; Piosnki wieśniacze z nad Dzwiny.— Wilno, 1840; Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny.— Wilno, 1844.

⁷ Piosnki wieśniacze z nad Niemna.—S. 89, 56; Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny.— 1844.— S. 32-33; 34-35, а також 25, 30, 38, 53.

⁸ Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny.— Wilno, 1846.— S. 18, 21, 25, 56, 57.

⁹ Piosnki wieśniacze z nad Niemna.— S. 17.

¹⁰ Радченко З., Романов Е. Гомельские народные песни (белорусские и малорусские): Записаны в Дятловицкой волости Гомельского уезда Могилевской губернии.— Санкт-Петербург, 1888.

¹¹ Косич М.Н. Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни // Живая старина.— Санкт-Петербург, 1901.— № 2.— С. 221-260; № 3-4.— С. 1-88.

¹² Вислідом цієї праці стало видання двох книг, що становлять певну монографічну цілість: Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья.— Минск, 1987.— 376 с.; Полесье: Материальная культура.— К., 1988.— 448 с.

¹³ Милорадович В. К вопросу о колонизации Посулья в XVI и XVII веках // Киевская старина.— 1889.— Кн. 7.— С. 85-89; Охріменко П.П. Білоруські пісні на Україні // Народна творчість та етнографія.— 1958.— № 4.— С. 41-45.

¹⁴ Zieńkiewicz R. Piosenki gminne ludu pińskiego.— Kowno, 1851.

¹⁵ Ibid.— S. 318.

¹⁶ Булгаковский Д.Г. От составителя // Пинчуки: Этнографический сборник.— Санкт-Петербург, 1890.— С. V.

¹⁷ Истомин Ф. От редактора // Там само.— С. III.

¹⁸ Булгаковский Д.Г. Язык песен // Там само.— С. 159.

¹⁹ Довнар-Запольский М. Введение // Белорусское Полесье... Песни пинчуков.— Киев, 1895.— С. VI.

²⁰ Довнар-Запольский М. Говор пинчуков // Там само.— С. XXVII.

²¹ Ляцкий Е. [Рецензія] // Этнографическое обозрение.— Москва, 1895.— Т. XXVI.— № 3.— С. 153-160.

²² Крымский А. [Рецензія] // Киевская старина.— 1896.— Кн.1.— С. 30-37; Гнатюк В. [Рецензія] // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— 1896.— Т. 11.— С. 42-48.

²³ Покликаємося на передрук рецензії: Кримський А.Ю. Твори: У 5-ти т.— К., 1973.— Т. 3.— С. 406, 423. Тут подані також зауваження А.Кримського до рецензії Є.Ляцького (С. 424-438) та стаття "Ще з приводу "Белорусского Полесья" д. Довнара-Запольського" (С. 438-447).

²⁴ Там само.— С. 412.

²⁵ Гнатюк В. [Рецензія].— С. 42 (біб.).

²⁶ Карский Е.Ф. Белорусы.— Варшава, 1903.— Т. 1.— С. 11-12. Етнографічна карта Ю.Карського зі вступом і коментарями автора вийшла 1917 року й окремим виданням: Карский Е. Этнографическая карта белорусского племени.— Петербург, 1917.

²⁷ Музичний фольклор з Полісся у записах Ф.Колесси та К.Мошинського: Систематизація матеріалу, вступна стаття, пісенні паралелі Ф.Колесси / Упоряд., вступна стаття, прим., переклад з польської С.Й.Грици.— К., 1995.— 432 с.

²⁸ Колесса Ф. Народна музика на Поліссі // Там само.— С. 49.

²⁹ Можейко З.Я. Песни белорусского Полесья.— М., 1983.— Вып. 1.— С. 5.

³⁰ Лушчыцкая І.І. Лышча, яе спевакі, паданні і песні // Беларускі фальклор у сучасных запісах: Брэсцкая вобласць.— Мінск, 1973.— С. 30.

³¹ Беларускі фальклор у сучасных запісах.— С. 8.

³² Булгаковский Д.Г. Пинчуки: Этнографический сборник.— С. 140.

³³ Беларускі фальклор у сучасных запісах.— С. 181.

³⁴ Славянский и балканский фольклор.— М., 1978.— С. 219-269; Там само.— 1981.— С. 224-269; Там само.— 1984.— С. 185-210; Там само.— 1986.— С. 243-285.

³⁵ Климчук Ф.Д. Песенная традиция западнополесского села Симоновичи // Славянский и балканский фольклор.— М., 1978.— С. 190-218; Його ж: Песни с юго-восточного Загородья // Там само.— 1984.— С. 217-233; Його ж: Традиционная свадьба полесского села Симоновичи: Канун свадьбы: Венки // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования.— М., 1983.— С. 262-279.

³⁶ Полесский этнолингвистический сборник [1983].— С. 18-19.

³⁷ Багдановіч М. Творы.— Мінск, 1928.— Т. 2.— С. 109.

³⁸ Глєвіч Н. Некалькі заўваг...— С. 120.

³⁹ Можейко З.Я. Песни белорусского Полесья.— Москва, 1984.— Вып. 2.— С. 45.

⁴⁰ Там само.— С. 127.

⁴¹ Глєвіч Н. Некалькі заўваг...— С. 119-120.

⁴² Moszyński K. Polesie wschodnie.— Warszawa, 1928.— S. 2-3.

⁴³ Захарова А.В. Народные скарбы // Беларускі фальклор у сучасных запісах.— С. 16.

⁴⁴ Кітова С. "Водіння Куста" на Поліссі // Народна творчість та етнографія.— 1972.— № 3.— С. 67-73.

⁴⁵ Куст на Рівненщині.— Рівне, 1987 (машинописна збірка матеріалів, підготовлена під керівництвом Степана Шевчука).